

“Etiksiz bilim kördür, bilimsiz etik boştur.”

Giriş

Etik, insan eylemlerine ilişkin değerler felsefesi olarak ortaya çıkmıştır. Etik, insan-insan ilişkilerinde açık uçlu sorulara “iyi-kötü” değerlendirmeleri ile yanıtlar bulmaya çalışır. Etik, ahlaki tutumların ardında yatan yargıları ele alarak, insanın bütün davranış ve eylemlerinin temelini araştırır. Çoğu zaman birbirlerinin yerlerine de kullanıldığı görülen etik ile ahlak arasında yakın bir ilişki bulunmakla birlikte etik, ahlak ve toplumca belirlenen ahlaki ilkelerin niteliğini sorgulayan felsefedir.

İyi ile kötü arasındaki ayrım, evrimsel süreçte mistisizme dayandırılarak Tanrı’nın ve onun yarattığı doğal düzeni temsil etmiş, daha sonra yerini, daha iyi bir dünya ve evrene sahip olma yolunda birey ve toplumsal davranış biçimlerini sorgulayan bir etik anlayışa bırakmıştır. Etik değerler, eskiden metafizik kavramlarla temellendirilirken, günümüzde insanların daha iyi yaşamalarını ve dünyanın bir bütün olarak ileriye gitmesini sağlamaya yönelik kavramlarla temellendirilmektedir.

Geçmişte değerler felsefesi dar bir mekânda, dar bir zaman diliminde oluşan ikilemleri irdelerken, teknolojiye sınırsız ve hızlı gelişmenin yansımasıyla günümüzde, gelecek kuşaklar ve evren kavramları da ikilemlerde belirleyen olarak önem kazanmıştır. Etik genel olarak, her konuyla ilgili normların yapısına ilişkin düşünceler oluşturur, değerlendirmeler yapar. Yeni ortaya çıkan sorunsala ilişkin çözüm önerileri oluşturur, tartışır. Etik, genellikle bilimin ve hukukun yolunu açan bir nitelik de taşımaktadır. Bununla birlikte bilim, ayrıntılı, kesin ve belgelenmiş bir bilgiye yaklaşım biçiminden başka bir şey değildir. Bilim, bilimle uğraşanların varsayımların sayısını azaltmalarını, yanlışlığa son vermelerini, vardıkları sonuçların doğruluğunu irdelemelerini ve bu sonuçları eldeki bulgularla

*Doc.Dr.; Gazi Üniversitesi Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Ana BD. 06500 Beşevler Ankara (nesrinc@gazi.edu.tr).

sınırlandırmalarını ister. Bu anlamda bilimsel yöntemin, yansız, doğru ve ussal bir sonucu güvence altına alan gerçek bir “etiği” vardır. Bilim pratiği bu etiğe uygun düştüğü ölçüde, sonuçlarının ussallığına güvenilebilmektedir (Keleş ve Ertan, 2002). Bilimin temel amacı üretmek ve kaliteli bilgiyi geliştirmektir (Komesaroff, 2003).

Sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik etik yaklaşımlar çerçevesinde uygulamalı etik, insanların ekosistem ve insan sağlığı ile tekrar bütünleşmesini sağlayacak sürdürülebilir bir toplum oluşturmaya yönelik yönlendirici fikirler olarak karşımıza çıkmaktadır (Albrecht, 2001). Bir toplulukta ya da örgütte uygulamalı etik, örüntüsel ilişkilerde nedensellik ilkesiyle etkileşim sonucu, işin haklar ve sorumluluklar temelinde “nasıl” yapılacağına ait kararların alınması, bu kararlar doğrultusunda eylemde bulunulmasıyla olanaklıdır.

Uygulamalı etik kavramında olay-olgu ayırımına yer verilmelidir. Bir zaman çizgisi üzerinde karşılaştığımız tikel eylemler “olay”ı, bu tikel eylemlerin zaman çizgisi üzerinde süregelmeleri de “olgu” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Uygulamalı etik alanında, bilim ve araştırma etiği, tıbbi etik, hukukta etik, medya etiği, mühendislik etiği vb. çok sayıda etikten, hatta ne kadar “uzmanlık gerektiren meslek” varsa o kadar da “mesleki etik”ten söz edilmesi mümkündür.

Tıbbi Etik ve Temel İlkeleri

Tıp, meslek ve sanat olması yanında bilimsel uygulamalı bir etkinliktir. Amacını gerçekleştirmek için bilimin bütün dallarındaki bilimsel bilgileri ve bilimin yöntem bilgisini kullanan teknik bir disiplindir. Etiğin uygulamalı etiğe yansıyan farklılaşmış uzantısı olarak da tanımlanabilen tıp etiği, tıp uygulaması sırasında hekim-hasta, hekim-hekim, hekim-kurum, hasta-sağlık politikası, denek-araştırmacı hekim, vb. ilişkilerinde belirlenen değer sorunlarıyla ilgilenmektedir. Hekim kimliğinin bilimsel yönü ile beliren bilim insanı/araştırmacı yönü, onun araştırma yapma ve bunların sonuçlarını bilimsel ortamlarda yayın yoluyla yansıtmasını gerekli kılar. Bu bağlamda hekimin araştırma ve yayın etiği ilkeleri açısından bilgilenmesi ve uygulamalarına yansıtması beklenir. Araştırma ve yayın etiği ilkeleri ihlalinin çoğu kez bu konudaki değerlerin bilgisizliğinden kaynaklandığı gözlenmektedir. Toplumun hekimden beklentisi, onun nitelikli olmasıdır. Bu nitelik hem moral, hem de profesyonel niteliktedir. Bir hekimin bu niteliklere sahip olması onun erdemidir. Hekim bu niteliklerini koruduğu, onları yitirmediği sürece toplumun beklentilerini karşılayabilecektir. Oysa kendini yenilemeyen, edindiği deneyimleri bir bilgi sistematizi içinde bütünleştirmeyen, yeni sorunlar karşısında yeni arayışlara yönelmeyen hekim söz konusu

niteliklerinden ödünler vererek, zamanla erdemini ve saygınlığını yitirecektir (Çobanoğlu, 2003; Arda, 1990, s. 526).

Tıbbi etik, hekimin, kendisini seçim yapmaya zorlayan durumlarda tutum ve davranışını belirleyecek ilkeleri irdelleyen kuramsal bir disiplin olarak tanımlanmaktadır. Hekimin seçim yapmak zorunda kaldığı ikilemler tıbbi etiğin konusudur. İkilem yaşatan olayların, aynı tıbbi sorun çerçevesinde kümelenmesi ise etiksel sorun kümelerini oluşturur. Bilimsel bilgileri ve bilimin yöntem bilgisini kullanan uygulamalı bir etkinlik olarak tıp alanında; araştırma ve yayın etiği, bilim etiği, araştırma etik kurulları, bilimsel araştırmalarda dürüstlük, editoryal etik, akademik etik, bilimsel araştırmaların değerlendirilmesi konunun farklı boyutları bağlamında etik sorun kümeleridir.

Bir eylemin etik değerini irdelerken, etik yaklaşımlara göre temellendirilir. Burada evrensel olarak kabul gören dört ana yaklaşımdan söz etmek olasıdır. Bunlar Kant'çı, Utilitaryen (Yararcı), Komunitaryen ve Liberal yaklaşımlardır. Tıbbi etik alanında en çok Kant'çı ve Utilitaryen görüşler dikkate alınır. Hangi yaklaşım temel alınırsa alınsın, tıbbi etik açısından olayları ve olguları değerlendirirken etik ilkelerin ne oranda ve nasıl kullanıldıkları önemlidir. Tıp alanında benimsenen temel etik ilkeler; aydınlatılmış onam ve özerkliğe saygı ilkesi, sır saklama ilkesi, adalet ve eşitlik ilkesi, yararlılık ilkesi... olarak sıralanabilir. Bazen ilkelerin birbiriyle karışıklık ilişkisi taşıdığı olaylarda, koşullar bağlamında en uygun ilke kullanılmalı ve en az değer kaybıyla en fazla ilke kullanılarak tıbbi eylem gerçekleştirilmelidir. Bu ilkeler kısaca şöyle incelenebilir:

Aydınlatma ve özerkliğe saygı ilkesi

Aydınlatma; hekim hastasını hastalığı hakkında bilgilendirmekle yükümlüdür. Bu bilgilendirme açık, anlaşılabilir bir dille ve hastanın kültür düzeyine uygun şekilde sevecen bir yaklaşımla anlatılmalıdır. Hekim yargılayıcı değil hastalık hakkında bilgilendirici olmaya özen göstermelidir.

Özerklik ilkesi; hasta yeteri kadar bilgilendikten sonra kendisiyle ilgili, bağımsız olarak düşünüp karar verebilme ve bu karar doğrultusunda eylemde bulunma yeterlik ve yetkinliğine sahipse özerklik ilkesi gündemdedir. Gelişen hasta hakları kavramıyla orantılı olarak özerklik ilkesi hekimlik uygulamalarında yer almaktadır.

Özerklik ilkesinin yaşama geçirilmesinde hekim-hasta arasındaki bilgisel eşitsizliğin gereken oranda giderilmesi ve hastanın düşünüp, karar verip kendisi için uygun gördüğü eylemi uygulayabilmesi gereklidir. Hekim bilgilendirme ve hastasının kararına

saygı gösterme şeklinde bu ilkenin yaşama geçmesine yardımcı olur. Özerklik ilkesi, uygulamada özerkliğe saygı ilkesine dönüşür.

Tanı ve tedavi sürecinde hastanın alacağı kararların yaşama geçirilmesi ve alınacak kararlara katılımına, bu ilke doğrultusunda davranarak olanak tanınmalıdır. Bununla birlikte hastaların limitsiz bir özerkliği diğer hastalar ve toplum açısından problem doğuracak şekilde eylemlere yol açıyorsa, bu noktalarda özerkliğin sınırları çizilmelidir.

Araştırma ve yayın etiği açısından, araştırmacı/hekim–denek/hasta/katılımcı ilişkisinde katılımcıya bilgi verildikten sonra araştırmaya/önerilen tedaviye katılımı için onayı alınmalıdır. Buna tıbbi etik alanında aydınlatılmış onam denilmektedir. İnsan denekler üzerinde yapılacak tıbbi araştırmalarda izlenecek temel etik ilkeler Helsinki Bildirisi’nde ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Hekimler bilgisel üstünlükleri nedeniyle özerklik ilkesini, yararlık ilkesi lehine göz ardı edebilmektedirler. Burada hasta yeterliliği söz konusuysa, hastanın özerkliğine saygı göstermeye özen gösterilmelidir. Bireyin yararını, en iyi kendisinin değerlendireceğinden yola çıkılarak bu konudaki karışıklık giderilebilir.

Sır saklama ilkesi; Hipokrat Andı’nda da yer verilmiş olan sır saklama ilkesi, tıbbi etik ilkeler içinde en eski olanlardandır. Hekim mesleği gereği ulaştığı bilgileri sır olarak saklamak zorundadır. Kişinin özel bilgilerini saklamanın hekim-hasta arasındaki sözleşme gereği, güven sağlayıcı önemli bir ilke olduğu için çok zorlayıcı yaşamsal bir sebep, reddedilmesi başka değer kayıplarına yol açacak hukuki bir şahitlik durumunda veya hastanın onayı dışında asla açıklanmamalıdır. Hastanın bireysel özellikleri her koşulda sır olarak kalmalıdır.

Adalet ve eşitlik ilkesi; adalet ilkesinin yaşama geçirilmesinde ülkelerin sağlık sistemleri önemli bir belirleyen olmaktadır. Sağlık, kişiden kişiye değişen bir olgudur. Mutlak eşitlik mümkün değildir. Doğumsal nedenlerle başlayan, bireysel yaşam alışkanlıkları, yapısal faktörler, çevresel etkilerle süren sağlık düzeyi bir insandan diğerine değişmektedir. Sağlık gereksinimleri de, insandan insana ve toplumdan topluma sosyo-kültürel olarak değişebilmektedir (Çobanoğlu, 2003). Bununla birlikte, bilim ve teknolojiye gelişmeler ve küreselleşme adalet ve eşitlik ilkesi üzerinde etkili olmaktadır (Parker ve Hope, 2000).

Yararlılık ilkesi; başkalarına yardımcı olma anlamına gelen yararlılık terimi, hekimlik uygulamalarında hasta bireylerin yararını artırmaya yönelik eylemler olarak, “her tür koşulda hasta yararına

öncelik verilmelidir" şeklinde yükümlülük haline getirilerek yararlılık ilkesine dönüştürülmüştür. Mutlak yararlı olmak ve yararlar zararın dengelenmesi diye iki grupta değerlendirilebilir. "Zarar vermeme ilkesi" kimi yazarlar tarafından ayrı bir ilke olarak ele alınsa da günümüzde, hiç zarar vermeden mutlak yararlı olan bir uygulama pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle "yarar ve zararın dengelenmesi" ve yarar lehine ağırlıklı kararların, yararlılık ilkesi uyarınca yaşama geçirilmesi daha doğru gözükmemektedir. Ayrıca, organ nakillerinde "önce zarar vermeme ilkesi" gönüllü verici için tamamen tersine uygulanmaktadır. Bu ve benzeri kaygılarla güncel bilgiler ışığında bu ayrı bir ilke olarak değerlendirilmemektedir.

Tıbbi Araştırma ve Yayın Yaparken Uyulması Gereken Temel İlkeler

Yapılan bilimsel araştırmalar, o etkinlik alanında sahip olunan ayrıntı bilgisini çoğaltmaya yöneliktir. Eğer herhangi bir araştırma, başına bilimsel sıfatını alacaksa, kimi niteliklere sahip olmak zorundadır. Yani, ancak bilimsel olmanın gerektirdiği koşulları tam olarak taşıyan çalışmalar "bilimsel" olarak adlandırılır. Araştırmalarda bilimsellik, salt teknik olanaklara sahip olmakla gerçekleşemez. Belirli bir yaklaşıma (*mentalite*) sahip olmayı gerektirir. Araştırmacının yöntemli çalışması bilimsel etkinlikte başarının ön koşullarındandır. Yeterince donanımlı bir çalışma ortamına (laboratuvara, hastaneye vs.), araştırmaların sürdürülebilmesine yetecek ekonomik kaynağa sahip olmak, bilimsel çalışmanın maddi ve toplumsal gerek koşullarındandır. Ama; hazırlık, varsayım oluşturma, denetli gözlem ve deneylerin yapılması ve sonuçta verilerin yayınlanması aşamalarında da bilim üreten kişinin kendini etik açıdan da sorgulamasını ve kendisiyle hesaplaşmasını gerektirecek bir süreç içinde bulunması zorunludur. Bu süreç, hangi alanda çalışırsa çalışsın, ancak yöntem sahibi olan ve "neden, nasıl" sorularını kendine yönelten bilimsel araştırmacı için geçerlidir. Genel olarak bilimsel araştırmalar için söz konusu edilecek durumlar tıp araştırmaları için de geçerlidir. Temel tıp alanı, fizik, kimya gibi alanlardakine benzer biçimde, her bilimsel araştırmada bulunması gereken niteliklerin aynen aranacağı bir alandır. Buna karşılık tedavi edici ve koruyucu tıp etkinlikleri, kendilerine özgü koşullara sahip olmakla birlikte, bilimselliğin gerektirdiği olmazsa olmazların mutlaka sağlanmasının beklendiği alanlardır. Bir başka deyişle, metodolojik açıdan temel bilimlerden ayırt ettiren özellikleri olmakla birlikte, klinik tıp içerisinde gerçekleştirilen araştırmaların da sağlam bir bilimsel temel üzerine kurulmaları zorunludur (Arda, 1999).

Tıp etiği içinde önemli sorun kümelerinden olan araştırma ve yayın etiği konusunda gündeme gelen olumsuz olayları tanımlar ve yorumlarken, karşıtı olan iyi eylemler tanımlanmaktadır. Bu alanda yapılan ve yapılacak olan tartışmalar; etik açısından sorun olan

durumların saptanması ve çözüm önerilerinin geliştirilmesini sağlayacaktır (Çobanoğlu, 2003).

Araştırmaların başlatılmasında ve yürütülmesinde doğrudan araştırmacıların, sonra etik kurulların ve destekleyen kurumların, yayınlanması aşamasında da editörlerin sorumluluk sahibi olduklarını söylenebilir (Arda, 2003). Araştırma etik kurulların esas görevi; önerilen konuların bilimsel ve etik boyutlarını değerlendirmektir. Bunlardan başka etik kurulların sadece başlangıçta değil, konuların sonlandırılmasında da rol alması araştırmalar açısından çok faydalı olmaktadır (Pich, Carne, Arnaiz, ve Gomez, 2003).

Editörler; bu sorumluluk hiyerarşisinde en önde bulunmasalar da, yayıncılar işlevleriyle paralel olarak önemli düzeyde sorumluluk taşımaktadırlar. Çünkü bilimsel gündemin saptanmasında onlar oldukça belirleyici konumdadırlar. Bu aşamada editör sorumluluğundan ve bir "*editorial ethics*"den söz etmek gerekmektedir (Arda, 1999). Editörler ve bilim insanları birlikte çalışarak, üniform, kısa ve öz, hemen anlaşılabilir bir anlatım sistemi oluşturmalarıdır (Day, 2003). Böylelikle editörler ve bilim insanları oluşturdıkları sistemlerle çalışmaların fazla abartılı olmasını önlemiş olacaktırlar (Yank ve Barnes, 2003).

Ekonomik olarak desteklenmeyen çalışmaların yürümeyeceği bir gerçektir. Araştırmacı konu seçimini yaparken, o konunun desteklenebilir olup olmadığını da düşünmek zorundadır (Arda, 1999). Bilim insanının araştırmasında ne kadar özgür olacağı da başka bir tartışma oluşturmaktadır. Tıbbi araştırmalar ve onlara finansal destek sağlayan endüstrilerin ortak çalışmaları birçok yenilik oluştururken etik açısından da çatışmalara yol açmaktadır. Bununla birlikte bazı araştırmacılar çalışmalarının sınırlandırıldığını düşünürken (Mangan, 2003) finansal destekler her geçen gün tıbbi araştırmaların artmasına neden olmaktadır (Irby ve Wilkerson, 2003).

Tıbbi Araştırma Etiği

Araştırma etiği; bilimsel araştırma sürecinde beliren değer sorunlarının çözümünde bilim toplumunun vicdanının temsilcisi olan ilkeler bütünüdür. Tıp alanında üretilen bilgilerin etik açıdan ele alınmasından söz edilirken, bu konunun başta hekimler olmak üzere tüm sağlık çalışanları, biyoetikçiler, tıp sosyologları, yasa koyucular ve benzeri uğraş sahipleri gibi... oldukça geniş bir kesimin ilgi alanına girdiği görülmektedir. Tıp araştırmaları özelinde, uluslararası bildirge metinlerine de çıkış noktası oluşturan etik ilkeler "zarar vermemek", "saygı", "gizlilik", "bilgilendirmeye dayalı onam (rıza)" gibi denek haklarını gözetmeye dayalı bir nitelik taşımaktadır.

Araştırmacı olarak hekimlerin uygulamalarında, araştırma ve yayın etiği bağlamında değerler bilgisi ve eylemlerin etik niteliği arasındaki koşutluk yok olduğunda, araştırma ve yayın etiği bir etik sorun kümesi olarak yansımaktadır. Bu bağlamda araştırma etiğinde, araştırmacının etik sorumluluklarının duyarlı bölümleri üzerinde duralım.

Araştırma sorumluluğu: Araştırmaya başlamadan önce, araştırmacı, araştırmaya katılanlar, araştırmayı isteyenler araştırmacının doğası ve karşılıklı sorumlulukları konusunda anlaşmaya varmalıdır. Araştırmaya başlamadan önce kurum onayı alınmalı, araştırma önerilerinde doğru bilgi verilmelidir. Araştırma onaylanan araştırma protokolü uyarınca yürütülmelidir

Araştırmanın planlanması: Bilimsel yetkinlik ve etik araştırma standartları uyarınca düzenlenmeli, yürütülmeli ve rapor edilmelidir. Elde edilecek bulguların yanıltıcı olması engellenecek biçimde düzenlenmeli ve etik kurallara uygun planlanmalıdır. Araştırmaya katılacak insanlar ve etkilenecek öteki bireyler ve hayvan deneklerin hakları ve gönenclerinin korunmasına yönelik önlemler alınmalıdır.

Araştırmanın yürütülmesinde sorumluluk: Araştırma yetkin bir biçimde ve katılımcıların gönenci gözetilerek yürütülmelidir. Araştırmacı kendisinin ve denetimi altındaki bireylerin eylemlerinin etik kurallara uygunluğundan sorumludur. Araştırmacı ve yardımcıları sadece eğitim aldıkları konularda görev üstlenebilirler. Projenin hazırlanması ve uygulanması sırasında, özel örneklem gruplarının tıbbi nitelikleri konusunda gerektiğinde uzman görüşü alınmalıdır (Karakaş, 2003).

Zarar vermemek: Laik ve akılcı tıp yaklaşımının öncülerinden olan Hipokrat'tan günümüze değin, tıp uygulamasında öncelikle zarar vermemek (*primum non nocere*) ilkesinden söz edilmiştir. Araştırma etiği açısından da geçerliliği olan bu durum çeşitli düzeylerde gerçeklik kazanmaktadır. Örneğin; epidemiyolojik bir araştırmada, kişilerin bilgi vermeye zorlanmaları bile, birçok kez onlara sıkıntı veren bir uygulama olurken, ilaç araştırmaları sırasında kimi organ sistemlerinde bozukluk ya da kayıp oluşan deneklerin durumu kuşkusuz çok daha ağırlıklıdır.

"Profesyonel gönüllülük" kavramından konuyla ilgisi açısından söz edilmelidir. İnsan sağlığının bir ticaret alanına dönüştürülmesi yolunda harcanan olumsuz çabaların sonuçlarından birisi de, tıp araştırmalarının para karşılığında sağlıklı gönüllüler üzerinde yapılmasıdır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde büyük bir sorun oluşturan bu durum, kimi ülkelerde yasal düzenlemelerle iyileştirilmeye çalışılmaktadır (Arda, 1999). İnsan deneklerinin tıbbi araştırmalarda kullanılmasının etik boyutu Helsinki Bildirisi'nde ayrıntılı bir biçimde

anlatılmıştır. Araştırmaların en çok tartışılan yönleri kullandıkları insan deneklerine verdikleri zararlarıdır. Kötü kullanımların önlenmesi için araştırmacıların araştırma etiği açısından çok iyi eğitilmeleri gerekmektedir (Breen, 2003).

Yaşama saygı: Araştırma etiğinde oldukça önem taşıyan kavramlardan birisi de, yaşama saygı duyulmasıdır. Burada sözü edilen yaşam, insanın da içinde bulunduğu tüm yaşam biçimleridir. Doğal çevrenin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu günümüzde, tüm canlıların yaşamına saygı göstermek bir zorunluluk olarak görünmektedir. Bu bağlamda, laboratuvar hayvanlarını kullanan araştırmacılar etik duyarlılık taşımaları özellikle beklenir. İnsan denekler üzerindeki biyomedikal araştırmalar için hekimler yol gösterici önerileri içeren "Helsinki Bildirisi"nin temelinde de yaşama saygı ilkesi bulunmaktadır.

Bilimsel araştırmada gizlilik: Bir araştırmanın yürütülmesi sırasında bilim adamının başlıca sorumluluklarından birisi de deneğin kişisel mahremiyetinin korunmasıdır. Hekim andı metinlerinde de öncelikli olduğu dikkati çeken bu konunun, çağlar boyunca hekim-hasta ilişkisinde merkezi bir yerde bulunmaktadır. Tıp araştırmalarında kişisel gizliliğin korunması için bildirelerin hazırlanması oldukça yeni tarihtir. Araştırmaların sürdürülmesinde ve sonuçların yayınlanmasında deneklerin mahremiyetinin korunması, kişisel bilgilerinin açıklanmamasını gerektirir. Gizliliğin koşulları ve sınırları açıklanmalıdır. Gizli bilgi sadece bilimsel ve profesyonel amaçlarla ve konuyla ilgili bireylerce tartışılmalıdır. Gizli bilginin elde edilmesi, depolanması, erişimi, transferi ve yok edilmesi denetim altında yapılmalıdır. Bu duyarlılığa sahip olmayan araştırmacıların yayınlarında denek adlarını açıkça belirtmeleri ya da onların kimliğini ele verecek bilgileri dile getirmeleri ya da bu yönde fotoğrafların kullanımı etik dışıdır. Meslektaşlara danışılması durumunda, onay alınmadan kimlik bilgileri açıklanmamalı danışma amacının gerektirdiği kadar bilgi verilmelidir. Gizlilik içeren bilginin açıklanmasının koşulları iyi değerlendirilmeli ve özenli davranılmalıdır. Bireyi zarardan koruma, profesyonel yardım ve danışmanlık alma ve verilen servis için ücret alma durumunda sadece bu amacı sağlayacak yeterlilikte bilgi verilmelidir. Gizli bilgi, yasaca yasaklanmıyorsa, ilgili kişi ve kurumun onayı alındıktan sonra açıklanmalıdır. Gizli bilgiler ve katılımcıların kimliklerini açıklayıcı bilgiler saklanarak araştırma medyaya açıklanmalıdır (Karakaş, 2003).

Aydınlatılmış onam (rıza): Araştırmaya katılım için aydınlatılmış onam alınmalıdır. Helsinki Bildirgesi'nde de belirtilmiş olduğu gibi, araştırma ekibi denek adaylarını öncelikle amaçlar,

yöntemler, beklenen yararlar, olası tehlikeler ve ortaya çıkabilecek rahatsızlıklar konusunda yeterince bilgilendirmelidir. Açık ve anlaşılabilir bir dil kullanılmalıdır. Katılımcılara katılma kararlarında özgür olduğu, olası riskler ve sorulacak öteki sorular açıkça anlatılmalıdır. Sesli, görüntülü kayıt için izin alınmalıdır. Onam verme yeterliliği olmayanlar için yasaların kabul ettiği kişi ya da makamlardan izin alınmalıdır. Aydınlatılmış onamın gerekli olmadığına araştırmacı tek başına karar vermemelidir. Deneklere araştırma hakkında bilgi verilmelidir. Araştırmanın doğası, bulguları ve sonuçları konusunda katılımcıların her aşamada bilgi alabilmesi sağlanmalı, hatalı kanı ve yargılar düzeltilmelidir. Bilginin verilmemesi veya geciktirilmesi değersel olarak haklı nedenlere dayanıyorsa, araştırmacı zarar riskini azaltacak önlemler almalıdır (Karakaş, 2003).

Ayrıca denek adayına, istediği anda çalışmadan ayrılabilme, rızasını geri çekme özgürlüğünün bulunduğu da bildirilmek zorundadır. Daha sonra deneğin onamı yazılı olarak alınmalıdır. Tıp uygulamasında yürütülen çalışmaların önemli bir bölümünün retrospektif olduğu ve dosya üzerinden yürütüldüğü göz önüne alındığında, hekim-hasta ilişkisinin başında, dosyaya giren bilgilerin çalışma amacıyla ilerideki olası kullanımlarına ilişkin de onam alınması gereği ortaya çıkmaktadır (Arda, 1999).

Yasalara uyma sorumluluğu: Araştırmayı planlarken, yürütürken yasalara ve profesyonel standartlara, insan ve hayvan deneklerden yararlanmaya ilişkin kurallara uyulmalıdır.

Tıbbi Yayın Etiği

“Yayinsız bilim ölüdür.”

G. Piel

Tıbbi araştırmalar ve onların sonuçları olan bilimsel yayınların doğruluk düzeylerinin saptanması önemli bir etik konudur. Bir tıbbi araştırmanın doğruluk düzeyi sadece editörleri, bilimsel okuyucuları değil, tüm toplumu ilgilendirmektedir. Çünkü yanlış ya da yalan bir bildiri toplum tarafından sağlanan araştırma fonlarının ziyan edilmesine, bilim çevrelerinin dolayısıyla tüm toplumun yanıltılmasını ve bilimin ilerlemesini ve insanların bu ilerlemeden yararlanmasını geciktirmektedir (Ruacan, 2003).

“Yayınla ya da yok ol!”

Bilimsel yanıltmanın sık rastlanan biçimleri aşağıda irdelenmektedir:

Yazarlık hakkı sorunları: Bilimsel bir yayında yazarlık hakkı olmayan isimlerin yazar olarak gösterilmesi, hakkı olanların yazarlar

listesine alınmaması durumudur. Genelde bir bilimsel yayında, yazar listesinin neresinde olursa olsun, tüm yazarlar çalışmanın tümünden sorumludurlar. Bir bilimsel yayında yazarlar arasında yer alabilmek için; çalışmanın planlanması, tasarımı, analizi veya yorumlanmasında katkıda bulunmak; yayını hazırlamak veya önemli oranda düşünsel katkı yaparak düzeltmek; yayınlanacak son biçime onay vermek gerekmektedir. Hakkı olmayan kişilerin yazarlar arasına katılmasının ve yayında hakkı olan kişilerin de katılmaması bilimsel ahlak ve adalet kavramlarıyla uyuşmadığı açıktır.

Korsanlık (Plajerizm): Daha önce yayınlanmış bir yayının tümünü veya bir kısmını kaynak göstermeden alarak kendi yayını gibi yeniden yayınlamak olan bu yanıltma biçimi en ciddi etik saptırmalardan birini oluşturmaktadır. Geçmişte kaynaklara ulaşılabilmenin zor olduğu dönemlerde daha yaygın olan bu uygulama elektronik araçlarla hemen her dilde yayına kolayca erişilebilen günümüzde azalmaktadır.

Uydurmacılık (Fabrikasyon): En ciddi bilimsel yanıltma türlerinden olan uydurmacılık gerçekte olmayan verileri ve sonuçları yayınlamak olarak tanımlanabilir. Kişileri yalan ve uyduruk yayınlar yapmaya zorlayan koşulların kısmen akademik ortamdaki yayın yapma baskısı olduğu açıktır.

Çoklu Yayın (Duplikasyon): Aynı verilerin ve sonuçların birden fazla yayında verilmesi anlamına gelen bu yanıltma türü basit gibi görünse de gerçekte ciddi boyutlara ulaşabilen bir uygulamadır. Aynı makaleyi değişik dillerde yayınlamak da bu gruba girmektedir.

Bölerek Yayınlama (Salamizasyon): Bir önceki yanıltma biçimine benzeyen bu yöntemde yazarlar tek bir çalışmadan çıkan sonuçları yapay olarak bölerek birden fazla yayın çıkarma çabasına girmektedirler.

İnsan-Hayvan Etiğine Saygısızlık: Günümüzde gerek insanlar gerekse de hayvanlar üzerinde yapılacak araştırmalar etik kurulların izni ve denetimine bağlıdır. Artık tüm araştırmalarda kabul şartı olarak etik kurul onayı gerekmektedir. Bu onay olmadığı takdirde insan ve hayvan üzerinde yapılmış olan araştırmaların yayınlanma olanağı kalmamıştır.

Kaynakların Taraflı Seçilmesi: Araştırmacıların bilinçli ya da bilinçsiz olarak sıklıkla yaptığı bir bilimsel yanıltma biçimi de budur. Eğer yazarlar sadece kendi sonuçlarını destekleyen kaynakları gösterip ters yöndeki araştırmaları kaynak olarak vermezlerse bu taraflı bir sunuş olur.

Tarafllı Yayın (Çıkar Çatışması): Günümüzde bilimsel çalışmalar için çok büyük mali kaynaklar gerekmektedir. Ticari şirketler tarafından desteklenen çalışmaların bilimsel tarafsızlık içinde yürütüldüğü ve sonlandırıldığı, araştırmacılara herhangi bir çıkar sağlanmadığı konusu açıklığa kavuşturulmalıdır (Ruacan, 2003).

Bilimsel araştırmalarda uyulması gereken en önemli nokta verilen bilgilerin doğruluğudur. Böylelikle yapılan araştırmalar her zaman daha iyiye doğru gidecektir. Hem araştırmacılar hem de toplumlar için çok verimli olacaktır.

Değerlendirme

“Büyük dergiler editörlerin elinde doğar, iş adamlarının elinde ölür.”

B. DeVoto

Bilimin ayrılmaz parçalarının etik değerler ve bilimsel dürüstlük olduğu vazgeçilmez bir gerçektir. Bilimsel araştırmalarda, özellikle tıbbi bilimsel araştırmalarda tıp etiği önemli bir yere sahiptir. Tıbbi araştırma yapanların öncelikle tıp etiği ve araştırma etiği açısından çok iyi eğitilmeleri gerekmektedir. Temel amacı insan gönencini sağlamak olan hekimler, kötü ve yanlış kullanımların önlenmesi için etik değerlerle donanmış olmak durumundadırlar. Tıp ve teknoloji alanındaki gelişmelerle birlikte araştırmacıların çalışabilecekleri konular da gelişmiştir. Ancak bunlara her alanda olduğu gibi etik açısından çeşitli sınırlamalar getirilmiştir. Bununla birlikte, tıbbi araştırmalarda yapılan etik sorgulamalar klinik konulara açıklık getirmek, analiz edebilmek ve etkili iletişim sağlamak gibi konularda hekimlerin var olan yeteneklerinin geliştirilmesinde ve birleştirilmesinde etkili olacaktır. Bu bağlamda, tıbbi araştırma ve yayın etiği konusunda bilgilenme ve bilgilendirme artacak ve etik dışı olarak nitelenen olaylar azalacaktır.

Araştırmacı olarak hekim uygulamalarında, araştırma ve yayın etiği bağlamında değerler bilgisi ve eylemlerin etik niteliği arasındaki koşutluk yok olduğunda, araştırma ve yayın etiği bir etik sorun kümesi olarak yansımaktadır. Etik etkinlik sonucu önerilen olgusal çözümler, deontolojik ve hukuki kurallar biçiminde yaşantıya/araştırma ve yayın alanına yansıtılmalıdır. Bu konuda değerler bilgisi ve etik ilkelere uygunluğun, etkili kurumlarca, normatif kurallarla denetlenmesi, etik açısından “kötü” eylemlere rastlanma olasılığını düşürecektir.

Tıbbi araştırmaların başından sonuna kadar; hekimler, etik kurullar ve yayın aşamasında editörler birlikte çalışarak etik açısından kaliteli bilgiye ulaşılmış ve insanlara sunulmuş olunacaktır.

Bireyin grupta etkileşimi hem grubun hem bireyin davranışında değişikliğe yol açar. Toplumun etik yönelimi kişilerin birbiriyle uyum sağlama çabasının ortak sonucudur. Bu bağlamda, dengeyi sağlamada etkin güçler, toplumsal örgütlenmeler, sınıfsal birleşmeler, uzmanlık dernekleri ve etkili bilimsel kurumlar, seçkin bireylerin örnek yönlendirici tavırlarının oluşturduğu sosyal ilişkilerin denetimindeki iktidar ilişkilerini etkileyecek etik yönelimi biçimlendirmek üzere, aktif bir tutumla araştırma ve yayın etiği ilkelerini eğitime de yansıtılarak, vurgulanmalıdır.

“Konferans; tek başına hiçbir şey yapamayan, fakat hiçbir şey yapamayacağına birlikte karar veren önemli insanların toplantısıdır.”

F.Allen

Kaynakça

- Albrecht, A.G. (2001). Applied ethics in human and ecosystem health: The potential of ethics and an ethic of potentiality. *Ecosystem Health*, 7 (4): 243–252.
- Arda, B. (1990). Hekimin eğitimi ve kendini yenileme sorumluluğu. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 43 (2): 521–526.
- Arda, B. (1999). *Yayın etiği, iyi klinik uygulamalar, tasarımdan yayına bilimsel araştırmalar*. Ankara: Ankara Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi.
- Arda, B. (2003). Bilimsel bilgi üretiminde yayın etiği. O. Yılmaz (ed.). *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık içinde* (s. 29–36). Ankara: TÜBİTAK.
- Breen, K.J. (2003). Misconduct in medical research: Whose responsibility? *Internal Medicine Journal*, 33: 186–191.
- Çobanoğlu, N. (2003). Genel olarak tıbbi etik alanından araştırma ve yayın etiğine giriş, etik kavramı: Felsefedeki etikten tıbbi etiğe. *XVI. Ulusal Patoloji Kongresi, Kongre Programı ve Bildiri Özet Kitabı* içinde (s. 41–48). Ankara: Ankara Patoloji Derneği, S.Ü. Tıp Fak. Patoloji AD, Sitopatoloji Derneği.
- Day, R.A. (2003). *Bilimsel makale nasıl yazılır, nasıl yayımlanır?* G.A. Altay (çev.). Ankara: TÜBİTAK.
- Irby, D.M. ve Wilkerson, L. (2003). Educational innovations in academic medicine and environment trends. *Journal of General Internal Medicine*, 18: 370–376.
- Karakaş, S. (2003). *Etik ve araştırma etkinliği*. Ankara Üniversitesi TEST seminerleri dizisi kapsamında yayınlanmamış konferans metni.

- Keleş, R. ve Ertan, B. (2002). *Çevre hukukuna giriş*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Komesaroff, P.A. (2003). Misconduct in medical research: Ethics and democracy. *Internal Medicine Journal*, 33: 137–139.
- Mangan, K.S. (2003). Medical-research ethics under the microscope. *Chronicle of Higher Education*, 49 (46): A.22–27.
- Parker, M. ve Hope, T. (2000). Medical ethics in the 21st century. *Journal of Internal Medicine*, 248: 1–6.
- Pich, J., Carne, X., Arnaiz, J.A. ve Gomez, B. (2003). Role of a research ethics committee in follow-up and publication of results. *Lancet*, 361 (9362): 1015–1017.
- Ruacan, Ş. (2003). Bilimsel araştırma ve yayınlarda etik ilkeler. O. Yılmaz (ed.). *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık* içinde (s. 47–53). Ankara: TÜBİTAK.
- Yank, V. ve Barnes, D. (2003). Consensus and contention regarding redundant publications in clinical research: Cross-sectional survey of editors and authors. *Journal of Medical Ethics*, 29 (2): 109–113.